

مدل مفهومی شناختارهای جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری^۱

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۹/۱۵ تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۲/۲۰

از صفحه ۳۱ تا ۵۶

اعظم هادی خامنه^۲، سید عبدالمجید بحرینیان^۳، خدیجه ابوالمعالی الحسینی^۴

چکیده

زمینه و هدف: شناختارهای جرم‌زا با تضعیف رابطه بین استانداردهای اخلاقی و رفتار شخصی، به نگرش‌های مجرمانه به‌عنوان علت-های اصلی در بروز و حفظ رفتار مجرمانه تأکید می‌کنند. هدف این تحقیق، شناسایی شناختارهای جرم‌زا در مجرمان سایبری است. **روش:** پژوهش حاضر به لحاظ گردآوری اطلاعات از نوع کیفی و با رویکرد کثرت‌گرا و با استفاده از روش نظریه داده‌بنیاد انجام شده است. جامعه آماری آن مجرمان سایبری هستند که در سال‌های ۹۷ و ۹۸ توسط پلیس فتای فاتب دستگیر شده و ۲۳ نفر از آن‌ها از طریق نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و فرم تجدیدنظر شده مک‌آدامز بود و مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری داده‌ها ادامه و پس از پیاده‌سازی و استخراج داده‌ها، مدل مفهومی توسعه‌یافته ترسیم شد. در این تحقیق، ابتدا از تحقیقات انجام‌شده در خصوص شناختارهای جرم‌زا و نظریه‌ها به‌عنوان منبع داده استفاده و مؤلفه‌های شناختارهای جرم‌زا شناسایی و مدل مفهومی پیش‌فرض ترسیم شد، سپس به منظور توسعه مدل مفهومی شناختارهای جرم‌زای مجرمان سایبری، از روش تحلیل روایتی با رویکرد کثرت‌گرا استفاده شد.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که در مجرمان سایبری، شناختارهای روانی جرم‌زا (شامل شخصیت و سواس اجبار، اضطرابی، خلقی، جنسی و پرخاشگری)، شناختارهای فردی جرم‌زا (شامل سبک‌های مقابله با مشکلات، سبک‌های هویتی، طرح‌واره‌ها، مکانیسم‌های دفاعی و غیره) و شناختارهای بین فردی و محیطی جرم‌زا (شامل اختلالات کارکردی خانواده، ارتباط با دوستان، جنس مخالف، تعارض زوجین و مشکلات تحصیل و مدرسه) و در نهایت شناختارهای اجتماعی جرم‌زا مشاهده می‌شود.

نتیجه‌گیری: شناختارهای جرم‌زا منجر به شکل‌گیری نگرش‌ها، باورها و هنجارهایی در مجرمان سایبری می‌شود و با ایجاد ویژگی‌های روانی و فردی، بر انگیزه (قصد رفتار مجرمانه) و ارتکاب جرم سایبری در مجرمان تأثیر می‌گذارند. لذا پیشنهاد می‌شود به دلیل ماهیت و ویژگی‌های فضای سایبر، با بهره‌گیری از فنون شناسایی ویژگی‌های مجرمان فضای سایبر، امکان پیشگیری از جرائم سایبری توسط مأموران پلیس سایبری به وجود آید.

کلیدواژه‌ها: شناختارهای جرم‌زا، مجرمان سایبری، شناختارهای روانی، شناختارهای فردی، شناختارهای اجتماعی جرم‌زا.

استناد: هادی خامنه، اعظم؛ بحرینیان، سید عبدالمجید و ابوالمعالی الحسینی، خدیجه (بهار ۱۴۰۰). مدل مفهومی شناختارهای جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری. فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی. ۱۶(۶۰).
DOR: [dor.net/dor/20.1001.1.17359367.1400.16.1.2.0](https://doi.org/10.17359/367.1400.16.1.2.0)
صص ۵۶-۳۱.

۱. برگرفته از رساله دکتری روان‌شناسی عمومی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز با عنوان «تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری و ارائه مدل علی برای تبیین علل گرایش به جرائم سایبری در کاربران اینترنتی»
۲. دانشجوی دکتری روان‌شناسی عمومی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز، تهران، ایران، a.h.khamene@gmail.com
۳. استاد روان‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، majid.bahrainian@gmail.com
۴. دانشیار روان‌شناسی دانشگاه آزاد واحد رودهن، رودهن، ایران، sama.abolmaali@gmail.com

مقدمه

در قرن بیست و یکم، جهان در راستای فراصنعتی شدن با شرایط و ویژگی‌هایی متفاوت مواجه شد؛ اختراعاتی که دنیای سیاست، فرهنگی و اقتصادی را متحول ساخت. این دنیای جدید، «فضای مجازی» یا «فضای سایبر» نام گرفت. پس از پیدایش فضای سایبر، انسان‌ها بسیاری از روابط خود از قبیل تبلیغات گسترده، فعالیت‌های اقتصادی، تجارت و دادوستد، بانکداری الکترونیک، اشاعه فرهنگ، آموزش و اطلاع‌رسانی همگانی را به این فضا وارد کردند (زیبر، ۱۳۹۰، ص ۸). تغییر و تحولات ناشی از رشد روزافزون فناوری‌های الکترونیکی نوین و رایانه در چند دهه گذشته، زندگی بشر را چندین برابر آسان‌تر کرده است. اما از سوی دیگر، نمی‌توان آسیب‌های ناشی از این فناوری‌های نوین را نادیده گرفت. امروزه علاوه بر کاربرد وسیع این فناوری‌ها، استفاده از اینترنت و به تبع آن فضای مجازی کاربرد بیشتری یافته و بخش گسترده‌ای از فعالیت‌های روزمره افراد را پوشش می‌دهد است (ابراهیم‌پور و خزایی، ۱۳۹۱، ص ۳۱).

فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی نسبت به دنیای واقعی، با داشتن ویژگی‌های خاصی چون جذابیت، تنوع موضوعات، سهولت دسترسی، سرعت تبادل اطلاعات، احساس لذت و غیره، فرصت‌هایی را ایجاد کرده تا فضای سایبر مورد توجه مردم بالأخص نوجوانان و جوانان قرار گیرد. این امر از یک سو فرصت محسوب می‌شود و از سوی دیگر، برای امنیت اقتصادی، فرهنگی، سیاسی انسان‌ها تهدیدهایی را به همراه داشته است. ظهور و گسترش قابل توجه پدیده‌ای به نام جرائم سایبری، یکی از مهم‌ترین این تهدیدهاست که هر روز قربانیان بیشتری از بشریت می‌گیرد (جیشانکار، ۱۳۹۴، ص ۱۱۱). تمامی جوامع بشری همواره با آسیب‌های نوظهور که به صورت زیرپوستی در جامعه تزریق می‌شود، دست و پنجه نرم می‌کنند. پیشگیری و کنترل جرم همواره از اولویت‌های هر جامعه و برنامه‌ریزان آن محسوب می‌شود. آسیب‌های نوظهور و نوپدید اغلب نگران‌کننده و به لحاظ تعدد و کیفیت گسترده است و به تدریج و پس از گذر زمان جلوه‌نمایی می‌کنند و در نتیجه، درمانشان هم با مشکل مواجه می‌شود. به نظر می‌رسد گذر از جامعه سنتی به سمت مدرنیته شدن و روبه‌رو شدن با شرایط جدید در

جامعه، منجر به رشد و گسترش آسیب‌های جدید می‌شود. در حال حاضر در ایران رشد آسیب‌های نوظهور مرتبط با فناوری‌های جدید از جمله اینترنت، بازی‌های رایانه‌های، تلفن همراه، ماهواره و غیره سریع است. فضای سایبر به واسطه ویژگی‌های خاص خود، معادلات شناسایی را برای مأموران تحقیق پیچیده کرده است. از سوی دیگر، در مقابله با جرائم ناشی از این فضا، ابزارهای سنتی تحقیقاتی به شدت ناکارآمد و فاقد اثربخشی لازم می‌باشند.

جرائم سایبری دارای ویژگی‌هایی چون سرعت بسیار بالای مجرم در ارتکاب جرم، ناشناخته بودن مجرمان این جرائم، حجم بالای جرائم، پایین بودن هزینه ارتکاب جرائم سایبری، فراملی یا جهانی بودن این جرائم، قبح اخلاقی اندک، تخصصی و علمی بودن، دارای حیثیت عمومی و خصوصی بودن، پیچیدگی خاص، دشوار بودن تعیین صلاحیت کیفری، جهانی بودن، دشوار بودن کشف بزهدکار و غیره است که آن‌ها را از سایر جرائم متمایز می‌شود. همچنین، مجرمان سایبری نیز دارای ویژگی‌هایی چون حداقل مهارت‌های تکنیکی بسیار ناچیز، بی‌احترامی نسبت به هنجارهای قانونی و این احساس که کسی خارج از دسترس یا فراتر از آن‌ها باشد، قوه مخیله غنی، نیاز به تبعیت از دیگران و گرایش به سمت خطرات غیرضروری، انگیزه قوی، ولی دارای انواع متفاوت هستند (شایندر، ۲۰۰۲، ص ۸۰).

به طور کلی، علل و عوامل بسیاری در تمایل به ارتکاب جرائم سایبری مؤثرند؛ همچون عوامل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، مشکلات روحی و روانی مجرمان نظیر افسردگی، عصبانیت، حسادت، انتقام‌جویی، حس تنفر، تفریح و سرگرمی، خودکم‌بینی و حقارت، حس رقابت، سبک‌های مقابله با مشکلات، ویژگی‌های شخصیتی و غیره (لیکیویکز، ۲۰۱۱، ص ۲۴۳). علل تمایل ارتکاب به جرائم سایبری را با عنایت به رایج‌ترین جرائم سایبری می‌توان بدین صورت برشمرد: پاسخ به گرایش‌های درونی از جمله کنجکاو و لذت طلبی (شامل شیفتگان سایبری، بی‌آزاران سایبری، چیره‌گران و برتری‌طلبان سایبری و بازی‌انگاری سایبری)، طمع‌ورزی و کسب منافع مالی،

انتقام‌جویی، انگیزه جنسی، باورهای ایدئولوژیک (کوره‌پز، میرخلیلی، توجهی و بهره-مند، ۱۳۹۳، ص ۱۳۹).

کیرون و پاور (۲۰۱۲) در تحقیقی در خصوص تهدیدگران سایبری نشان دادند مجرمان سایبری افرادی هستند که معمولاً برانگیخته و بی‌توجه به نتایج کارشان هستند. به سرعت عصبانی می‌شوند، در برخورد با دیگران احساس خصومت دارند، دارای عقاید و باورهای خشک و با به‌کارگیری رفتارهای تهاجمی سعی دارند تا تصور قدرتمندی از خودشان بیابند. این افراد نسبت به دیگران احساس همدردی کمی دارند. به‌علاوه، معمولاً این افراد از قدرت فیزیکی اندکی برخوردارند. لذا به منظور پی‌جویی جرائم سایبری نیاز به تدابیر روزآمد است. در چند سال اخیر و با افزایش جرائم سایبری، ذهن پژوهشگران عرصه جرم‌شناسی فضای سایبر و مأموران تحقیق واحد پلیس سایبری به فنون ترسیم نیم‌رخ جنایی و شخصیتی معطوف شده است (کوره‌پز، ۱۳۹۳، ص ۱۱۲).

از آنجا که ارائه هر راه‌حلی برای هرگونه مشکلی، ابتدا نیازمند شناسایی عوامل مؤثر است، پیش از نظریه‌پردازی راجع به روش‌های کاهش جرائم در محیط سایبر، باید عوامل تأثیرگذار بر این‌گونه رفتارها را یافت. یافتن این عوامل می‌تواند نشان‌دهنده راهی باشد تا با برنامه‌ریزی براساس عوامل مؤثر، بیش‌ترین تأثیرگذاری بر کنترل این جرائم را شاهد باشیم. متخصصانی که با مجرمان کار می‌کنند، معتقدند مجرمانی که در زندگی اصرار بر ارتکاب جرم دارند، مجموعه متمایزی از باورها و شناختارهای اخلاقی دارند و این شناختارها برای عقلانی‌سازی و ارتکاب مجدد فعالیت‌های مجرمانه به کار می‌روند (شفر، ۲۰۱۳). شناختار جرم‌زا، اصطلاح چترمانندی است و شامل شکل‌های خاصی از رویدادهای ذهنی است که رفتارهای جرم‌زا را ایجاد و گسترش می‌دهند. شناختارهای جرم‌زا همچنین ارزش‌ها، باورها، عقلانی‌سازی و گرایش‌های هیجانی هستند که رابطه بین استانداردهای اخلاقی و رفتار شخصی را تضعیف می‌کنند و در بیشتر تئوری‌های رفتار جنایی از جمله تئوری‌های خرده فرهنگی، بی‌هنجاری، ارتباط متمایز و برجسب‌زنی و تئوری بازبینی شده جرم، مورد توجه قرار گرفته‌اند. در واقع، بیشتر تئوری‌های رفتار مجرمانه بیان شده، بر نگرش‌های مجرمانه به‌عنوان علت-

های اصلی در بروز و حفظ رفتار مجرمانه تأکید دارند و فرض می‌کنند که مجرمان نوع خاصی از تفکر را دارند که رفتار مجرمانه را به وجود می‌آورد یا گسترش می‌دهد. به عبارت دیگر، افکار انحرافی منجر به اعمال انحرافی مجرمانه می‌شود (صادقی و آهی، ۲۰۱۹، ص ۹۰).

کریمی‌ثانی، رستمی و حداد فرید (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان «مقایسه سبک‌های هویتی، معنای زندگی و تحول اخلاقی در بین افراد»، با هدف مقایسه سبک‌های هویتی، معنای زندگی و تحول اخلاقی افراد مجرم و غیرمجرم انجام شد. یکی از این عوامل روان‌شناختی مؤثر بر ارتکاب جرم، تحول اخلاقی است. تحول اخلاقی در انسان به موازات تحول شناختی است. مجرمان سایبری براساس تحلیل روایت زندگی آن‌ها نشان می‌دهد که در مراحل تحول اخلاقی پیشروی نکرده‌اند و از سطح تحول اخلاقی پایین‌تری برخوردارند و نیز ملاحظه می‌شود، دلایل مجرمان در ارتکاب به جرم سایبری شامل سطوح پایین اخلاقی از جمله دریافت پاداش، تحسین و تأیید از سوی دیگران است. جاه‌بین، مظفری، هاشم زهی و دادگران (۱۳۹۷) نیز در تحقیقی با عنوان «عوامل مؤثر بر ارتکاب جرم در فضای مجازی از دیدگاه قضات دادسرای جرائم رایانه‌ای تهران» نشان دادند، عوامل مرتبط با فضای مجازی همچون گمنامی و سهل‌الوصول بودن، فراگیر بودن و جذابیت‌های فضای مجازی، از مهم‌ترین دلایل ارتکاب جرائم سایبری بودند. همچنین، نتایج تحقیق نوفرستی و اکبری (۱۳۹۲) با عنوان «مقایسه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه در مجرمان جنسی و افراد عادی»، بیانگر آن بود که در مجرمان جنسی، طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه شامل رهاشدگی، بی‌اعتمادی، وابستگی و آسیب‌پذیری در گروه‌های مجرم مشاهده می‌شود.

نتایج تحقیق میدلتون، الیثوت، مندیل نردل و بیچ (۲۰۰۶) با عنوان «بررسی روان‌شناسی سوءاستفاده جنسی از کودکان توسط مجرمان اینترنتی و قوانین مرتبط به آن» نیز حاکی از آن بود که بیشتر این مجرمان، حالت‌هایی از کمبود عاطفی و بی‌ثباتی روانی دارند و همین مسئله بیش‌ترین دلیل روی آوردن آن‌ها به پورنوگرافی در فضای سایبر است تا از این حالات منفی خود خارج شوند. همچنین، بوسیچ (۲۰۰۶) در تحقیق خود، برخی

از ویژگی‌های مزاحمان سایبری را چنین برشمرد که این افراد غالباً دارای جنون شیفتگی، وسواس فکری عشقی و وسواس فکری ساده هستند. افراد با جنون شیفتگی، تمایل دارند که حس کنند فردی را که مورد آزار قرار می‌دهند، عاشق آن‌ها شده است. این افراد (بزهکار) معمولاً زن هستند. افراد گروه دوم، معمولاً عقیده دارند که قربانیانشان به آن‌ها متمایل هستند. این افراد به دنبال شهرت بوده و معمولاً مرد هستند. گروه سوم، ویژگی افرادی است که با قربانی‌شان سابقاً رابطه داشته‌اند که این رابطه می‌تواند رابطه‌ای شخصی یا شغلی باشد. این افراد ممکن است زن یا مرد باشند. همچنین، سیگفرد، لاولی و راجرز (۲۰۰۸) نیز به مقایسه افرادی که از اینترنت برای پورنوگرافی استفاده می‌کنند و افرادی که چنین استفاده‌ای ندارند را با یکدیگر مقایسه کردند. استفاده‌کنندگان، محتواهای پورنوگرافی سطح بالاتری از استعمار اخلاقی و همچنین سطح پایین‌تری از کاربرد طرق انتخاب اخلاقی را نشان دادند. لارنس کلبرگ^۱ در نظریه بزهکاری خود بیان می‌دارد رفتار بزهکارانه با سطوح استدلال اخلاقی پائین مشخص می‌شود. از نظر او مجرمان افرادی هستند که در مراحل تحول اخلاقی پیشروی نکرده‌اند. اکثر تحقیقات بعدی انجام گرفته نیز این موضوع را تأیید کرده‌اند که افراد مجرم در مقایسه با افراد عادی از سطح تحول اخلاقی پائین‌تری برخوردارند (کدیور، ۱۳۸۱، ص ۴۱). بوسیج (۲۰۰۶) نیز در تحقیق خود با عنوان «جنبه تاریک اینترنت؛ محافظت از خود و خانواده در برابر مجرمان آنلاین»، برخی از ویژگی‌های مزاحمان سایبری را چنین برشمرد که این افراد غالباً دارای جنون شیفتگی، وسواس فکری عشقی و وسواس فکری ساده هستند. افراد با جنون شیفتگی، تمایل دارند که حس کنند فردی را که مورد آزار قرار می‌دهند، عاشق آن‌ها شده است. این افراد (بزهکار) معمولاً زن هستند. افراد گروه دوم، معمولاً عقیده دارند که قربانیانشان به آن‌ها متمایل هستند. این افراد به دنبال شهرت بوده و معمولاً مرد هستند. گروه

1. Lawrence Kohlberg

سوم، ویژگی افرادی است که با قربانی‌شان سابقاً رابطه داشته‌اند که این رابطه می‌تواند رابطه‌ای شخصی یا شغلی باشد. این افراد ممکن است زن یا مرد باشند.

در مجموع، برخی از تحقیقات خارجی انجام شده در خصوص ویژگی‌های مجرمان سایبری که به آن اشاره شد، بیانگر آن است که مجرمان، باورها، عقاید، شناختارهای ذهنی و نگرش‌هایی دارند که منجر به شکل‌گیری رفتار مجرمانه در آن‌ها می‌شود. تحلیل روایت زندگی می‌تواند در شناسایی ویژگی‌های مجرمان سایبری و تمایل ارتکاب آن‌ها به جرم مفید باشد. شناسایی چنین تجربیات و دانش‌هایی در خصوص شواهد گردآوری شده از روایات زندگی مجرمان سایبری ما را قادر می‌سازد، ضمن پاسخگویی به این سؤال که شناختارهای جرم‌زا در بین مجرمان سایبری کدامند؟ یک مدل مفهومی در خصوص شناختارهای جرم‌زا در مجرمان سایبری نیز ارائه شود.

با عنایت به اینکه این تحقیق به دنبال بررسی شناختارهای جرم‌زا در مجرمان سایبری است، به مطالعه تحقیقات انجام شده در این خصوص و نظریه‌های موجود در آن پرداخته شد. از بین نظریه‌های موجود، نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده به عنوان یکی از بهترین نظریه‌های علوم رفتاری است که در پژوهش‌های مختلف در تبیین رفتار و تعیین مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر آن بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرد. از این نظریه به عنوان چارچوب و زیربنای این تحقیق استفاده شد. این نظریه که توسط آیزن^۱ مطرح شده است، مبتنی بر نظریه عمل منطقی است و وقوع یک رفتار ویژه را پیش‌بینی می‌کند؛ مشروط بر اینکه فرد قصد انجام آن را داشته باشد. طبق این نظریه، قصد (انگیزه رفتار) توسط سه عامل نگرش نسبت به رفتار، هنجار ذهنی و کنترل رفتاری درک شده پیش-بینی می‌شود.

- **نگرش نسبت به رفتار؛** یعنی اینکه رفتار موردنظر تا چه حد نزد فرد، مطلوب، خوشایند، مفید یا لذت‌بخش است که به قضاوت فرد در مورد اثرات و پیامدهای رفتار بستگی دارد. به عبارت دیگر، ارزشیابی مثبت یا منفی در مورد انجام یک رفتار است که

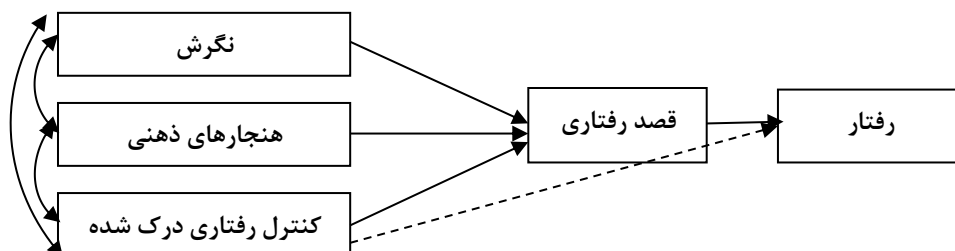
1. Ajzen

از دو زیرسازه باورهای رفتاری و ارزیابی نتایج رفتار که باعث حصول نگرش نسبت به رفتار می‌شود، تشکیل شده است.

- **هنجارهای ذهنی**؛ به فشار اجتماعی درک شده توسط فرد برای انجام یا عدم انجام رفتار هدف اشاره دارد. در این تئوری، هنجار ذهنی فرد، حاصل ضرب باورهای هنجاری در انگیزه پیروی برای انجام رفتار هدف است. به عبارتی، بازتاب تأثیر و نفوذ اجتماعی بر فرد است.

- **کنترل رفتاری درک شده**؛ عبارت است از درجه‌ای از احساس فرد در مورد اینکه انجام یا عدم انجام یک رفتار تا چه حد تحت کنترل ارادی وی است. عوامل کنترل شامل عوامل داخلی و عوامل خارجی است. فاکتورهای داخلی مربوط به شخص بوده و شامل مهارت‌ها، توانایی‌ها، اعتماد به نفس، تجربه گذشته، دانش و تدبیر، اطلاعات و احساسات و برنامه‌ریزی مناسب است و در بررسی عوامل خارجی به فاکتورهایی همچون عوامل محیطی یا شغلی، زمان، فرصت، منابع و امکانات، موانع یا محدودیت‌ها و وابستگی رفتار به همکاری دیگر افراد اشاره شده است.

قصد رفتاری بیانگر شدت نیت و اراده فردی برای انجام رفتار هدف است. رفتار نیز همیشه بعد از قصد رفتاری و متصل به آن و تحت کنترل قصد رفتاری است. آرمیتاژ و اوونر نشان دادند که نگرش، هنجارهای ذهنی و کنترل رفتاری ادراک شده، ۳۹ درصد واریانس قصد رفتاری و کنترل رفتاری درک شده همراه با قصد، ۲۷ درصد واریانس رفتار فعالیت فیزیکی را تبیین می‌کنند (آشوغ، آقاملایی، قنبرنژاد و تاجور، ۱۳۹۲).

شکل ۱ - تئوری رفتار برنامه‌ریزی شده (آیزن، ۲۰۱۲)

براساس این نظریه، وقتی نگرش و هنجارهای ذهنی ثابت باشند، آسانی یا سختی انجام یک رفتار بر روی قصد آن رفتار اثر قوی خواهد گذاشت. وزن‌های نسبی این سه سازه در جوامع مختلف و رفتارهای مختلف متفاوت است. در این الگو بیان می‌شود که انجام یک رفتار با دو عامل همراه با هم ارتباط دارد: انگیزه (قصد رفتاری) و توانایی (کنترل رفتاری). آیزن نظریه خود را چنین بیان کرد، فردی که درک بالایی از کنترل بر روی رفتار خود دارد و قصد انجام آن رفتار نیز در او وجود دارد، به احتمال فراوان آن کار را انجام خواهد داد. کنترل درک شده به وجود یا عدم وجود تسهیل‌کننده‌ها یا موانع انجام یک رفتار، یا توان درک شده بستگی دارد (رضائیان، هادی زاده مقدم، طبرسا و رامین مهر، ۱۳۹۳).

در حضور میزان بالای باورهای کنترلی درباره وجود تسهیل‌کننده برای یک رفتار، توان درک شده فرد بر روی رفتار بالا می‌رود. نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده، نظریه‌ای توسعه‌یافته است که از طریق افزودن پیش‌بینی‌کننده سوم تمایلات رفتاری به نام کنترل رفتاری ادراک شده، بر مشکلات اولیه غلبه کرده است. اگرچه جوهر اصلی نظریه‌های عمل منطقی و رفتار برنامه‌ریزی شده، تمایل و نیت فرد به انجام یک رفتار معین است، کنترل رفتار ادراکی، نقش بسیار مهمی را در این تئوری ایفا می‌کند. به عبارت دیگر، نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده پیشنهاد می‌کند که سه نوع از باورها به ترتیب بر سه نوع از ادراکات اثر می‌گذارد. باورهای رفتاری بر نگرش نسبت به رفتار تأثیر می‌گذارد، باورهای هنجاری که هنجارهای ذهنی را معین می‌کند و باورهای کنترلی به رفتار کنترلی ادراک شده شکل می‌دهد. به‌طور خلاصه، نگرش نسبت به رفتار، هنجارهای ذهنی و رفتار کنترلی ادراک شده، همه با هم منجر به شکل‌گیری تمایلات رفتاری می‌شوند که رفتار را تعیین می‌کنند (جوادزاده، ۱۳۹۴، ص ۲۸). براساس این نظریه و تحقیقات انجام شده در خصوص ویژگی‌های مجرمان سایبری مدل پیشنهادی ارائه و سپس از طریق مصاحبه و تحلیل روایت زندگی آن‌ها، مدل مفهومی پیشنهادی توسعه داده شد و مدل مفهومی تحقیق تدوین شد که در ادامه خواهد آمد.

روش

پژوهش حاضر از نوع کیفی با رویکرد کثرت‌گرا و با به‌کارگیری روش نظریه داده بنیاد است؛ بدین صورت که در مرحله اول تحقیق از مطالعات کمی و کیفی به عنوان منبع داده استفاده شد. در این مرحله به بررسی ایده‌ها، ذهنیات، رویکردها، نتایج و یافته‌های پژوهش‌های کیفی و کمی پیشین با هدف طراحی و توسعه مدل مفهومی شناختارهای جرم‌زا در مجرمان سایبری پرداخته شد. بدین منظور از ابتدا سؤالات پژوهش تدوین شد و سپس با بررسی نظام‌مند متون، جستجو در تحقیقات پیشین و نظریات موجود در خصوص موضوع، مؤلفه‌های شناختارهای جرم‌زا براساس الگوی قیاسی استخراج شد و یک مدل مفهومی پیشنهادی از این یافته‌ها ترسیم شد (شکل ۲). در مرحله دوم تحقیق، با توجه به اینکه نظریه یا پژوهش‌های پیشین درباره شناختارهای جرم‌زا در مجرمان سایبری کامل نبودند یا به توصیف‌های بیشتری نیازمند بودند، لذا محقق از روش تحلیل روایتی با رویکرد کثرت‌گرا و براساس الگوی استقرایی متکی بر نظریه یا پژوهش‌های پیشین بهره جست. الگوی کثرت‌گرا تأکید هم‌زمان بر محتوا، ساختار و ساخت معنا در یک فرآیند تعاملی با توجه به زمینه و بافت دارد (ابوالمعالی، ۱۳۹۸، ص ۹۳). هدف از این کار معتبر ساختن و گسترش دادن چارچوب یا مدل مفهومی نظریه‌ها یا پژوهش‌های قبلی بود.

جامعه آماری این تحقیق را مجرمان سایبری که به دلیل ارتکاب جرائم سایبری در سال‌های ۹۷ و ۹۸ توسط پلیس فتا فاتب دستگیر شده بودند و جهت بازجویی در پلیس فتا و دادسراها حضور داشتند، تشکیل دادند. از جامعه مذکور، نمونه‌ای با روش نمونه‌گیری هدفمند (قضاوتی) انتخاب شد و ملاک نمونه‌گیری، اشباع داده‌ها و اشباع نظری مقوله‌ها (یا مضمون‌ها) است. لازم به ذکر است این تعداد به ۲۳ نفر رسید. همچنین، برای گردآوری روایات زندگی مجرمان از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و فرم تجدیدنظر شده «مصاحبه داستان زندگی مک آدامز» استفاده شد. جهت سنجش پایایی مصاحبه از اندازه ضریب کاپا منعکس‌کننده توافق بین دو کدگذار استفاده شد و درصد توافقات بین ارزیاب‌ها برای سه مصاحبه به‌طور کلی، ۷۵ درصد محاسبه شد که

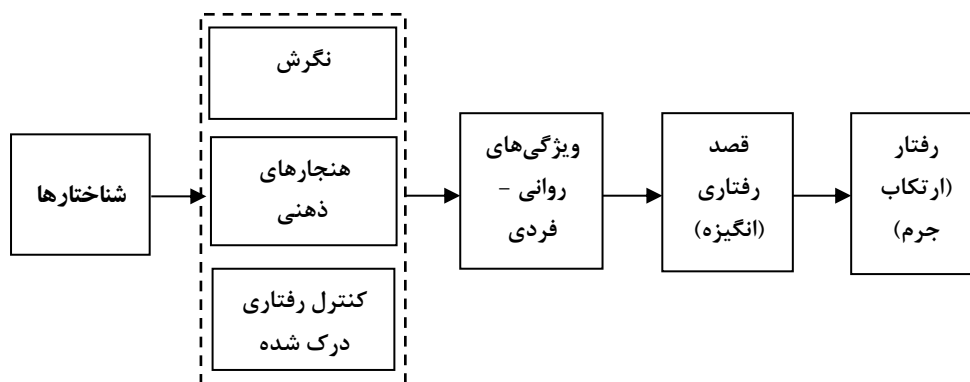
با توجه به اینکه این مقدار از ۰/۶ بیشتر بود، بنابراین از پایایی قابل قبولی برخوردار است. تجزیه و تحلیل داده‌های این پژوهش نیز براساس تحلیل محتوا صورت گرفت و در نهایت، مدل کیفی پژوهش بیان شده است. بدین منظور، داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها به دقت بررسی شد و از طریق کدگذاری باز، مقوله‌های اصلی و مقوله‌های فرعی مربوط به آن‌ها مشخص شدند و خرده مقوله‌ها (زیر مقوله‌ها) تعیین شدند. در طی این تحلیل‌ها، رونوشت مصاحبه‌ها برای یافتن مقوله‌های اصلی، مقوله‌ها و خرده مقوله‌ها به‌طور منظم بررسی شد. نتیجه کدگذاری باز مقدماتی منجر به ایجاد ۱۲۸ کد مقدماتی از نتایج مصاحبه‌ها و ۲۰ کد باز مقدماتی از نتایج مرور ادبیات پژوهشی شد. با توجه به وجود قرابت معنایی بالا و همپوشانی بیش از حد بین برخی از کدهای باز، این کدها ادغام شدند که نتیجه آن ایجاد ۱۱۱ کد باز نهایی بوده است.

یافته‌ها

از ۲۳ نفر مجرم سایبری مورد بررسی، مشخص شد اکثر مجرمان سایبری از نظر سنی در سطح جوانی هستند و بیش‌ترین سن ۴۰ و کمترین سن ۲۱ سال بود. در خصوص جنسیت آن‌ها، ملاحظه شد که بیشتر مرتکبان به جرائم سایبری مرد هستند (۲۰ نفر مرد و ۳ نفر زن). از نظر میزان تحصیلات می‌توان مشاهده کرد میزان تحصیلات مجرمان سایبری همگن نیست و به نظر می‌رسد اغلب افراد تحصیل کرده، آن دسته از جرائم سایبری که نیاز به مهارت و دانش بیشتری را دارد، انجام می‌دهند. البته میزان تحصیلات در کنار سایر ویژگی‌های جمعیت شناختی قابل بررسی است. سطح مهارت فنی و استعدادهای درونی در مجرمان سایبری نیز همگن و یکسان نیست. در برخی جرائم سایبری با حداقل مهارت و تلاش و با مشارکت با افراد با مهارت یا خرید نرم‌افزار به راحتی قابل انجام است (۷ نفر فوق لیسانس، ۸ نفر لیسانس، ۶ نفر دیپلم، ۱ نفر سیکل و ۱ نفر با تحصیلات ابتدایی). در خصوص داشتن پیشینه مجرمانه، اکثر مجرمان سایبری پیشینه مجرمانه نداشتند و تنها دو مورد از آن‌ها، یکی مرتکب جرم سرقت فیزیکی و دیگری دچار اعتیاد بوده است. همچنین، مجرمان سایبری انگیزه‌هایی چون کنجکاوی

(۴ نفر)، مشکلات مالی و اقتصادی (۶ نفر)، بیکاری (۴ نفر)، جذابیت (۲ نفر)، جلب توجه همسر (۲ نفر)، اعتیاد جنسی (۲ نفر) و انتقام را در ارتکاب به جرم سایبری (۳ نفر) ذکر کردند.

تجزیه و تحلیل داده‌های این تحقیق در دو مرحله انجام شد؛ مرحله اول با مطالعه در پیشینه مطالعاتی و نظری و با استدلال قیاسی مؤلفه‌های شناختارها، در قالب یک مدل مفهومی پیشنهادی (شکل ۲) ارائه شد. در این مدل مشخص شد شناختارها (شامل نگرش‌ها، رویدادهای ذهنی، باورها و ارزش‌های فردی) منجر به شکل‌گیری برخی از ویژگی‌های روانی جرم‌زا و ویژگی‌های فردی و در نهایت ارتکاب جرم می‌شوند.

شکل ۲ - مدل مفهومی پیشنهادی از شناختارها براساس نتایج حاصل از مطالعات پیشین

در گام بعدی تحقیق، با توجه به عدم وجود تحقیقات کافی در خصوص شناختارهای جرم‌زا و با هدف شناسایی و توسعه این شناختارها، در مرحله اول با استفاده از روش تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری با رویکرد کثرت‌گرا، مصاحبه از مجرمان سایبری و پیاده‌سازی و کدگذاری آن‌ها، استخراج مؤلفه‌ها با روش استقرایی انجام شد. لازم به ذکر است کدگذاری مصاحبه‌ها در سه قسمت مؤلفه‌های اصلی، مؤلفه‌های فرعی و زیر مقوله‌های شناختارهای مجرمان سایبری استخراج شد که نتایج حاصل نشان داد، این شناختارهای جرم‌زا شامل ویژگی‌های روانی (از جمله ویژگی‌های شخصیتی، اضطرابی، خلقی، جنسی و پرخاشگری)، سبک‌های مقابله با مشکلات، سبک‌های

هویتی و طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه (شامل آسیب‌پذیری، وابستگی، ره‌اشدگی، بازدارداری و خویش‌تن‌داری/ خود انضباطی ناکافی)، مکانیزم‌های دفاعی (شامل دلیل تراشی، جابه‌جایی، فرافکنی و خیال‌پردازی)، رشد قضاوت اخلاقی، بینش مجرمان سایبری نسبت به جرم و قربانی، احساس مجرمان پس از موفقیت در ارتکاب جرم و اعتقادات مذهبی ضعیف است.

علاوه بر مؤلفه‌های روانی و فردی شناختارهای جرم‌زا در مجرمان سایبری، یافته‌های حاصل از تحلیل روایت زندگی آن‌ها نشان داد که برخی از عوامل دیگر از جمله عوامل بین فردی (شامل اختلالات بدکار کردی خانواده، تعارض زوجین و مشکلات ارتباطی) و عوامل اجتماعی (شامل توسعه تکنولوژی و محرومیت اقتصادی و اجتماعی و عدم دسترسی به امکانات به سیستم‌های خدماتی-حمایتی) به عنوان عوامل زمینه‌ای و مداخله‌گر می‌توانند بر شناختارهای جرم‌زا مجرمان سایبری تأثیر گذار باشند که مؤلفه‌های آن در جداول ۱ درج شده است.

جدول ۱ - شناختارهای روانی جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی (شناختارهای روانی جرم‌زا)	
ویژگی‌های شخصیتی	شخصیت ضداجتماعی	عدم پشیمانی از اشتباهات خود / عیب‌جو و بدبین بودن به دیگران / عدم نگرانی از رعایت اخلاقیات یا اصول اخلاقی اعمال خود
	شخصیت خودشیفته	تمایل به بهره‌کشی از دیگران / تمایل به مرکز توجه و احترام قرار گرفتن / احساس برتری نسبت به دیگران / اعتقاد به خاص بودن و استثنا بودن
	شخصیت مرزی	احساس ناامیدی و بی‌ارزشی / بی‌ثباتی هیجانی (از عشق به تنفر به فردی یا چیزی و بالعکس) / عدم داشتن احساس هیجانی به هیچ‌چیز / تمایل به ریسک‌های خطرناک و مشکل‌ساز
	شخصیت نمایشی	تصمیم‌گیری عجولانه / اهمیت دادن بیش از حد به ظاهر خود / به راحتی فریب خوردن / تحت تأثیر دیگران قرار گرفتن / فکر نکردن بیش از عمل
	شخصیت دوری- گزین	عدم برقراری دوستی با دیگران / پرهیز از فعالیت‌های اجتماعی و کاری / اعتماد به نفس پایین / عدم ریسک‌پذیری
ویژگی‌های اضطرابی	وسواس اجبار	اعتقادات خرافاتی / عدم کنترل افکار و اعمال خود / عدم کنترل وسوسه‌های ذهنی برای انجام جرم
	اضطراب منتشر	داشتن دلهره و لرزش اندام / احساس ترس داشتن / ناراحتی و بی‌قراری / فشارهای روحی و روانی

ادامه جدول ۱ - شناختارهای روانی جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری

مشکلات خلقی	ترس از تنهایی	احساس کنار گذاشته شدن/ با وجود حضور اطرافیان احساس بی‌کسی و تنهایی کردن/ عدم وجود علائق و مسائل مشترک با اطرافیان/ عدم همدل و همدم برای صحبت کردن/ عدم شناخت و درک شدن توسط اطرافیان
	افسردگی	احساس تنهایی کردن / بی‌علاقگی نسبت به همه چیز / نا امید شدن نسبت به آینده / احساس ناراحتی و غمگینی / احساس بی‌ارزشی کردن
افکار جنسی		رویاهای با محتوای جنسی/ اشتغال ذهنی به موضوعات جنسی/ افکار جنسی برقراری ارتباط با کودکان/ وسواس بیان کلمات جنسی
پرخاشگری		شکستن اشیا در هنگام عصبانیت/ تمایل به فحاشی و نشان دادن خشم/ کتک کاری و درگیر شدن با دیگران/ زار با زبان و اذیت کردن افراد با زبان

جدول ۲ - شناختارهای فردی جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی (شناختارهای فردی جرم‌زا)	
سبک‌های مقابله با مشکلات	پذیرش مشکل / مشورت کردن و همفکری برای حل مشکل / ارزیابی راه‌های مختلف برای حل مشکل / تمرکز بر برنامه‌ریزی مجدد برای حل مشکل / سعی و کوشش بیشتر برای حل مشکل / تسلیم نشدن در برابر مشکل	
	راهبردهای مقابله‌ای هیجان‌مدار	تسلیم شرایط شدن/ فقط دعا کردن و عبادت کردن/ پنهان کردن مشکلات و خودخوری/ بروز خشم به هنگام به وجود آمدن مشکل / فرار کردن از موقعیت‌های مشکل‌دار/ صدمه به خود
سبک‌های هویتی	راهبردهای منفی بد تنظیمی هیجان	دیگران را علت ارتکاب جرم دانستن/ نشخوار فکری (عدم کنترل افکار مزاحم)/ فاجعه سازی از مشکلات و عدم تلاش برای حل آن/ بی‌نظمی فکری و آشفتگی هیجانی
	سبک هویت تعویق افتاده	عدم تشخیص صلاح خود/ تجربه‌های ناموفق فراوان/ گنج بودن نسبت به آینده
ساز و کارهای دفاعی برای توجیه جرم	سبک هویت اطلاعاتی	علاقه به کاوشگری و جستجوی اطلاعات/ فرار از مشکلات/ اعتماد به اطلاعات خود/ لذت بردن از پیچیدگی‌ها / پاک کردن صورت مسئله به جای حل مشکل
	آسیب‌پذیری	احساس خطر در برابر اتفاقات پیرامونی/ ترس افراطی از اینکه فاجعه نزدیک است/ فکر کردن به اتفاقاتی که فرد نمی‌تواند از آن جلوگیری کند/ اعتقاد به آسیب‌پذیر بودن در برابر مشکلات/ اعتقاد به در ناتوانی در مقابله با مشکلات
	رهاشده‌گی	عدم ارضای نیازهایی مانند امنیت و همدلی و حمایت (محرومیت هیجانی)/ اعتقاد به از دست دادن افراد مهم زندگی (رهاشده‌گی)/ اعتقاد به اینکه دیگران به انسان ضربه می‌زنند (بی‌اعتمادی و بدرفتاری اطرافیان فرد)
	وابستگی	عدم توانایی حل مشکلات روزانه بدون کمک دیگران/ عدم توانایی قضاوت خوب و تصمیم‌گیری صحیح بدون کمک دیگران
	بازداری هیجانی	بازداری فرد در بروز احساسات خود/ بازداری فرد در اعمال خودانگیخته خود/ بازداری فرد در ایجاد ارتباطات خود/ ترس از دست دادن کنترل بر احساسات و اعمال خود
	خویش‌داری / خود انضباطی ناکافی	عدم تحمل ناکامی‌ها / ناتوانی در جلوگیری از بیان هیجان‌ها و احساسات/ مشکلات مستمر در دستیابی به کنترل خود

ادامهٔ جدول ۲ - شناختارهای فردی جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری

مکانیزم‌های دفاعی	دلیل تراشی	برای کارهای خود دلایل قانع‌کننده داشتن/ اعتقاد به اینکه چون همه این کار را انجام می‌دهند/ من از اول، مجرم به دنیا آمده‌ام و مجرم مادرزاد هستم.
	جا به جایی	انتقال هیجانات منفی به افراد دیگر یا اشیا/ در صورت نرسیدن به هدف خود اشیاء دور و برم را می‌شکنم/ در شرایط بد زندگی و فقر خشم خودم رو به ثروتمندان انتقال دادن
	خیال‌پردازی	رفع مشکلات لاینحل با خیال‌بافی/ همیشه در خیال خود را آدم موفق دانستن
	فرافکنی	نسبت دادن تمایلات پرخاشگرانه به دیگران/ اطرافیان را مسبب شکست و ناکامی دانستن/ افکار و امیال غیرقابل قبول خود را به دیگران نسبت دادن
رشد قضاوت اخلاقی عرفی	قضاوت اخلاقی پیش عرفی	عدم تمکین از مراجع قدرت/ عدم توجه به نیاز دیگران به عنوان یک معامله متقابل و تجارت
	قضاوت اخلاقی عرفی	عدم هم‌نویی با دیگران در روابط میان-فردی/ عدم پیروی از قانون و مقررات اجتماعی
	قضاوت اخلاقی پس عرفی	عدم رعایت قرارداد اجتماعی، ارزش، حقوق فردی/ اصول اخلاقی عالم-گیر/ عمل کردن به اصول اخلاقی «خودانتخابی» که قوانین آن‌ها نقض می‌کنند و فرد مطابق این اصول عمل می‌کند
بیش مجرمان سایبری (نسبت به جرم و قربانی)	بیش مجرمان سایبری نسبت به جرم	آگاهی از ویژگی‌های فضای مجازی در ارتکاب جرم/ تمایل به انجام عمل در صورت دستگیر نشدن/ حق دادن به خود برای کار خلاف/ ۴- ثابت کردن توانایی خود/ کنج‌کاوی و جستجوگری/ عدم فکر کردن مجرم به دستگیر شدن/ به نظر من لذت بردن از امروز، بهتر از نگرانی در مورد فردا است/ با وجودی که دستگیر شدم اما به ریسکش می‌ارزید./ عدم صدمه و آسیب جرم یا جرائم من به کسی
	بیش مجرمان سایبری نسبت به قربانیان	اعتقاد به اینکه قربانیان جرم معمولاً با گذر زمان با آن کنار می‌آیند/ عدم احساس ناراحتی برای قربانیان جرم/ حس انتقام از قربانیان جرم/ اعتقاد به اینکه هنگامی که جرمی مرتکب می‌شوید، تنها کسی که تحت تأثیر قرار می‌گیرد، قربانی است/ اعتقاد به این باور که سرعت در صورتی که قربانی دچار جراحت جسمی نشود اشکالی ندارد
احساس فرد بعد از موفقیت در ارتکاب جرم		اظهار پشیمانی از جرم/ جذاب و هیجان‌انگیز بودن/ کشف توانایی و مهارت خاص در خود/ تمایل به تکرار جرم

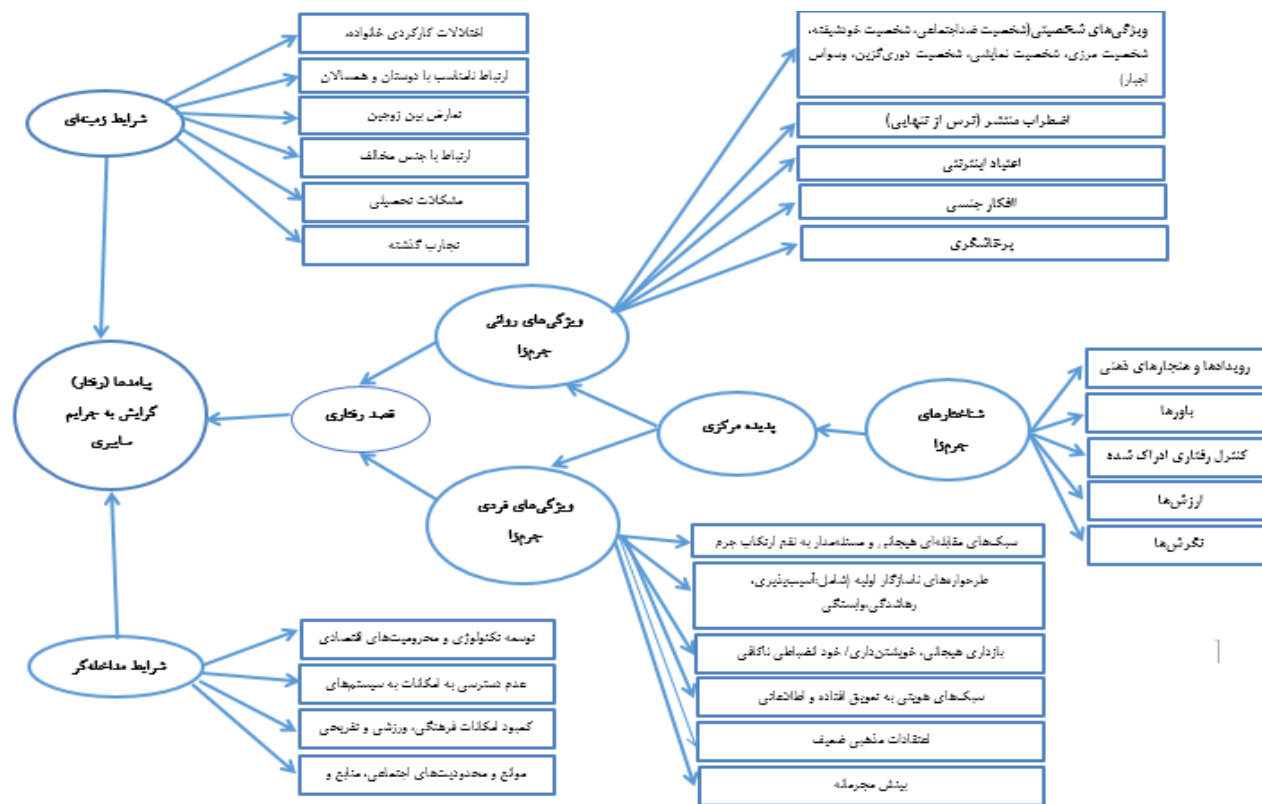
جدول ۳ - شناختارهای بین فردی و محیطی جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی (شناختارهای اجتماعی جرم‌زا)
توسعه تکنولوژی و محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی	بیکاری / مشکلات مالی و فقر اقتصادی / فقدان مهارت کافی برای جذب شدن در بازار کار / کمبود فرصت‌های شغلی و محرومیت اقتصادی / نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی و شکاف‌های طبقاتی / توسعه تکنولوژی و محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی / دسترسی آسان به سایت‌های آلوده
عدم دسترسی به امکانات به سیستم‌های خدماتی - حمایتی و مشاوره‌ای	کمبود مراکز مشاوره و تشخیص اختلالات شخصیتی و روانی / عدم وجود یا کمبود فیلم‌ها، برنامه‌ها و کتب آموزشی به منظور ارتقاء سطح آگاهی افراد از اینترنت / عدم رسیدگی جدی به مشکلات روحی و روانی جوانان / عدم دسترسی به سیستم‌های خدماتی به منظور حمایت روانی، مالی، شغلی و اجتماعی / عدم اطلاع‌رسانی جامع در زمینه عواقب ارتکاب جرائم سایبری / عدم آگاهی از عوارض جسمی، روحی و اجتماعی استفاده نابهنجار از اینترنت / برخورد ناصحیح با گروه‌های آسیب‌پذیر
کمبود امکانات فرهنگی، ورزشی و تفریحی	کمبود مراکز فرهنگی (کتابخانه، فرهنگ‌سرا، سینما و...) / نداشتن ابزار و مکان مناسب برای گذراندن اوقات فراغت عدم دسترسی به امکانات و تسهیلات ورزشی و تفریحی / عدم برنامه‌ریزی صحیح جهت غنی‌سازی اوقات فراغت / کمبود یا نبود امکانات تفریحی، ورزشی، سرگرمی‌های مفید و جذاب مراکز آموزشی

جدول ۴ - شناختارهای اجتماعی جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی (شناختارهای بین فردی و محیطی جرم‌زا)
اختلالات کارکردی خانواده	بی‌سوادی و ناآگاهی والدین / اختلافات خانوادگی و کمبود محبت در روابط عاطفی خانواده / کم توجهی والدین به خواسته‌های صحیح و منطقی شما / عدم نظارت صحیح والدین / سخت‌گیری بی‌مورد و سرزنش بی‌حد از طرف والدین / طلاق و جدائی والدین / ثروت و رفاه اقتصادی خانواده
روابط با دوستان و همسالان	فشار دوستان و عدم توانایی نه گفتن به دوستان / هم‌رنگ شدن با دوستان / نیاز به عضویت در گروه دوستان / معاشرت و هم‌نشینی با دوستان ناباب
تعارض بین زوجین	خیانت و بی‌وفایی همسر / اختلاف‌نظر و تعارض بین زوجین / کنترل و بازجویی بیش از حد همسر / عدم رضایت جنسی از همسر / خشونت همسر
ارتباط با جنس مخالف	دوستی‌های متعدد قبل از ازدواج / رابطه جنسی قبل از ازدواج / شکست در روابط جنسی در دوستی با جنس مخالف / عدم فراموشی و عدم پذیرش شکست در روابط قبلی با جنس مخالف / احساس گناه و تنش نسبت به دوستی با جنس مخالف
مشکلات تحصیلی	بی‌توجهی به نیازهای دانش آموزان، مانند فقدان مشاور و مربیان آگاه / طرد شدن از طرف معلمان و دانش آموزان / اخراج از مدرسه / اختلافات یادگیری / هوش‌بهر پایین / تیزهوشی / فرار از مدرسه / آزار رساندن به همکلاسی‌ها

در ادامه، نمودار مفهومی توسعه‌یافته از مؤلفه‌های شناختارهای جرم‌زا در مجرمان سایبری که در گرایش به ارتکاب جرم مؤثر هستند، براساس مدل به‌دست آمده از مطالعه پیشینه پژوهش و تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری (شکل ۳) ترسیم شد.

شکل ۳ - مدل مفهومی توسعه یافته شناختارهای جرم‌زا براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری

بحث و نتیجه‌گیری

در تحقیق حاضر با توجه به نظریه‌رفتاری برنامه‌ریزی شده و سایر تحقیقات صورت گرفته، ابتدا مدل مفهومی اولیه در رابطه با موضوع تحقیق استخراج شد و سپس براساس تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری با رویکرد کثرت‌گرا، این مدل توسعه داده شد. یافته‌های حاصل از این تحقیق بیانگر آن بود که در مجرمان سایبری ویژگی‌های شخصیتی (شامل رفتارهای ضداجتماعی، شخصیت مرزی، شخصیت نمایشی و شخصیت دوری‌گزین)، ویژگی‌های اضطرابی (شامل شخصیت وسواس اجباری، اضطراب منتشر و ترس از تنهایی)، مشکلات خلقی (شامل افسردگی دوقطبی و افسردگی واکنشی) و برخی از اختلالات جنسی مشهود است. نتایج دیگر حاصل از این تحقیق نشان داد که افراد مجرم نسبت به افراد عادی سبک‌های هویتی متفاوتی دارند. از سوی دیگر، نتایج تحقیق حاضر نشان داد افراد مجرم نسبت به افراد عادی معنای کمتری را در زندگی خود احساس می‌کنند. اگر افراد معنایی را تعقیب نکنند و هدفی را نداشته باشند، احتمالاً به هر بیراهه‌ای منحرف خواهند شد؛ چراکه انسان هدفمند بدون توجه به مسیرهای انحرافی جهت زندگی خود را تعیین می‌کند، تعالی نفس را تجربه می‌کند و با رضایت و آرامش روانی از زندگی خود بهره‌مند می‌شود. نتایج تحقیقات میدلتون، الیوت، مندیل نردل و بیچ (۲۰۰۶) نیز در بررسی ویژگی روانی این افراد، حاکی از آن بود که بیشتر این مجرمان، حالت‌هایی از کمبود عاطفی و بی‌ثباتی روانی دارند و همین مسئله بیش‌ترین دلیل روی آوردن آن‌ها به پورنوگرافی در فضای سایبر است تا از این حالات منفی خود خارج شوند. نتایج یافته‌های واگان، کوالی و تایلور (۲۰۰۶) نیز این نتایج را تأیید می‌کنند که برای برخی مجرمان - نه همه دسترسی به این تصاویر در اینترنت به عنوان مکانیزمی برای رهایی از وضعیت‌های سخت روانی است.

همسو با نتایج این تحقیق در خصوص وجود مشکلات جنسی و وسواس فکری مجرمان سایبری، بوسیچ (۲۰۰۶) در تحقیق خود، برخی از ویژگی‌های مزاحمان سایبری چنین را برشمرد که این افراد غالباً دارای جنون شیفتگی، وسواس فکری عشقی و وسواس

فکری ساده هستند. نتایج دیگر تحقیق نیز حاکی از آن بود که افراد مجرم نسبت به افراد عادی از سطح تحول اخلاقی پایین‌تری برخوردارند و افراد مجرم نسبت به افراد عادی، سبک‌های هویتی متفاوتی دارند. این نتایج با نظریهٔ بزهکاری کلبرگ همسو است. به نظر وی، رفتار بزهکارانه با سطوح استدلال اخلاقی پائین مشخص می‌شود. اکثر تحقیقات بعدی انجام گرفته نیز این موضوع را تأیید کرده‌اند که افراد مجرم در مقایسه با افراد عادی از سطح تحول اخلاقی پایین‌تری برخوردارند. تحقیق کریمی ثانی، رستمی و حداد فرید (۱۳۹۵) نیز مؤید آن بود که یکی از عوامل روان‌شناختی مؤثر بر ارتکاب جرم، تحول اخلاقی است.

نتایج حاصل از یافته‌های دیگر این تحقیق بیانگر آن بود که مجرمان سایبری از انواع سبک‌های مقابله‌ای (مسئله مدار، هیجان‌مدار و بد تنظیمی هیجانی) در مقابله با مشکلات خود در زندگی و رفع آن‌ها استفاده می‌کنند. با توجه به متن مصاحبه‌ها چنین برداشت می‌شود که مجرمان سایبری از سبک‌های مقابله‌ای هیجان‌مدار (فقط دعا کردن، قهر کردن، لجبازی، گریه کردن، قهر کردن، فرار از مشکلات و صدمه به خود) بیشتر استفاده می‌کنند و متن مصاحبه‌ها نیز بیانگر استفادهٔ مجرمان سایبری از راهبردهای مقابله‌ای حل مسئله غیرسازنده بود و برخی از آن‌ها از سبک‌های مقابله‌ای مسئله‌مدار (پذیرش، مشورت کردن و هم‌فکری، ارزیابی راه‌های مختلف برای حل مشکل، ارزیابی مجدد مثبت، تمرکز بر برنامه‌ریزی مجدد، سعی و کوشش بیشتر و تسلیم نشدن) که می‌تواند مفید باشد، در جهت اهداف مجرمانهٔ خود بهره می‌جویند. همچنین، بد تنظیمی هیجانی از قبیل مواردی همچون «دیگران را علت ارتکاب جرم دانستن، نشخوار فکری، فاجعه‌سازی، بی‌نظمی فکری و عدم تلاش و برنامه‌ریزی برای اهداف بلندمدت» در آن‌ها به‌شدت به چشم می‌خورد. براساس مصاحبه‌های انجام شده با مجرمان سایبری، مکانیزم‌های دفاعی مورد استفادهٔ مجرمان سایبری در این تحقیق شامل دلیل‌تراشی، جابه‌جایی، خیال‌پردازی، فرافکنی و اغفال روانی با توجیه جرم است. یکی از عواملی که به‌عنوان بعد مهمی از ساختار شخصیت فرد در نظر گرفته می‌شود، مکانیسم‌های

دفاعی است. براساس گزارش روان تحلیل‌گران، مکانیسم‌های دفاعی دروغ‌گویی، دلیل‌تراشی و سرزنش فرافکنی در میان این افراد رایج است.

نتایج دیگر تحقیق حاکی از ارتباط بین مزاج دوره کودکی و تخلفات و رفتارهای مجرمانه بعدی است. چنانچه از محتوای مصاحبه با مجرمان سایبری برداشت می‌شود، ناآرامی، تکانش‌گری و توجه ضعیف داشتند و در سنین نوجوانی، رفتارهای بزهکارانه از جمله فرار از مدرسه، رفتارهای ضداجتماعی و ویژگی هیجان‌خواهی شخصیت بیشتری از خود نشان دادند. در مصاحبه با مجرمان سایبری ملاحظه شد که طرح‌واره‌های ناسازگارانه از جمله طرح‌واره‌های ناسازگار رهاشدگی و بی‌ثباتی، آسیب‌پذیری، وابستگی، بازداری هیجانی، خویش‌داری و خود انضباطی ناکافی در آن‌ها مشاهده می‌شود. در این راستا، تحقیق نوفرستی و اکبری (۱۳۹۲) نیز مشخص کرد که چهار طرح‌واره رهاشدگی، بی‌اعتمادی، وابستگی و آسیب‌پذیری به ترتیب از بیش‌ترین به کمترین، توانایی پیش‌بینی عضویت افراد در گروه‌های مجرم را دارد.

با عنایت به اینکه بینش عبارت از درک و آگاهی؛ یعنی درک صحیحی از خود و پیرامون خود داشتن است، بهترین راه ارزیابی مجرمان سایبری، مرور اعمال و عملکردشان در گذشته نزدیک و بررسی رفتارشان حین مصاحبه است. مصاحبه‌های انجام شده مجرمان نشان داد که آن‌ها بینش یکسانی نسبت به جرم خود نداشتند. بر همین اساس، نگاه آن‌ها به مقوله جرم تحت تأثیر قرار می‌گرفت. در نتیجه مصاحبه با مجرمان سایبری مشخص شد که بینش مجرمان نسبت به آگاهی از جرم، تمایل به انجام عمل در صورت دستگیر نشدن، حق دادن به خود برای کار خلاف، قصد و نیت، اظهار پشیمانی از جرم و عدم فکر کردن مجرم به دستگیر شدن وجود دارد. مجرمان سایبری در مصاحبه خود اذعان داشتند که مرتکب جرم شده‌اند، ولی به دلیل اینکه در فضای سایر اتفاق می‌افتد و برداشت و آگاهی آن‌ها این است که در این فضا امکان دستگیر شدن کمتر است یا مجرم به‌طور ناشناس در این فضا مرتکب جرم می‌شود و امکان دستگیری وجود ندارد، دست به ارتکاب جرم می‌زنند. براساس یافته‌های حاصل از مصاحبه با مجرمان سایبری مشخص شد که علت اصلی ارتکاب به این دست از جرائم

ویژگی‌هایی است که فضای مجازی در اختیار مجرمان قرار می‌دهد. از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به مواردی همچون سهولت دسترسی، ناشناخته بودن مرتکبان جرم، هزینه اندک، سرعت انجام جرم و غیره اشاره کرد که مجرمان مورد مصاحبه نیز به آن تأکید کردند. مجرمان سایبری همچنین نسبت به قربانیان جرائم سایبری نیز به این موارد اشاره داشتند که مجرمان سایبری در مورد قربانیان خود احساس ناراحتی و پشیمانی نداشتند و به منظور انتقام گرفتن، مرتکب جرم شدند.

براساس تحلیل روایتی مجرمان سایبری ملاحظه شد که انگیزه و دلایل ارتکاب به جرم مجرمان سایبری شامل این موارد است: کنجکاوی، محک زدن توانایی خود، انگیزه و طمع مالی، کسب درآمد، ناامیدی و ناکامی از آینده، انتقام‌جویی، انگیزه جنسی، اعتیاد اینترنتی و فقدان مهارت کافی برای جذب شدن در بازار کار. یافته‌های دیگر این تحقیق بیانگر آن بود که عوامل اجتماعی از جمله توسعه فناوری و محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی با زیرتم‌های بیکاری، مشکلات مالی و فقر اقتصادی، فقدان مهارت کافی برای جذب شدن در بازار کار، کمبود فرصت‌های شغلی، محرومیت اقتصادی، نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، شکاف‌های طبقاتی، نبود امکانات رفاهی و توسعه فناوری و محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی از عوامل تأثیرگذار بر ارتکاب جرم مجرمان سایبری است.

فضای سایبر به واسطه ویژگی‌های خاص خود، معادلات شناسایی را برای مأموران تحقیق پیچیده کرده است. از سوی دیگر، در مقابله با جرائم ناشی از این فضا، ابزارهای سنتی تحقیقاتی به شدت ناکارآمد و فاقد اثربخشی لازم می‌باشند. لذا به منظور پی‌جویی جرائم سایبری نیاز به تدابیر روزآمد است. در چند سال اخیر و با افزایش جرائم سایبری، ذهن پژوهشگران عرصه جرم‌شناسی فضای سایبر و مأموران تحقیق واحد پلیس سایبری به فنون ترسیم نیم‌رخ شخصیتی معطوف شده است. بنابراین، در صورتی امکان پیشگیری از جرم و برخورد مناسب با مجرم با کیفیت دقیق‌تری وجود دارد که بتوان رفتار مجرمان را در فضای سایبر شناسایی کرد. رفتارشناسی تجربه مجرمان در فضای سایبر در سال‌های اخیر مورد توجه محققان و نهادهای پلیسی بسیاری از

کشورهای توسعه یافته جهان قرار گرفته است. بنابراین، ضرورت تحلیل روایت زندگی مجرمان سایبری در این تحقیق برای پلیس یا نهادهایی که به دنبال شناخت و درک رفتار مجرمان در فضای سایبر می‌باشند، مفید است. در همین راستا، موارد زیر به عنوان پیشنهاد ارائه می‌شود:

- پیشنهاد می‌شود به دلیل ماهیت و ویژگی‌های فضای سایبر از جمله گمنامی و بی‌هویتی مجرمان، با بهره‌گیری از فنون شناسایی ویژگی‌های شخصیتی، روانی و فردی مجرمان در عرصه جرم‌شناسی فضای سایبر، برای مأموران تحقیق واحد پلیس سایبری، امکان پیشگیری از جرائم سایبری و برخورد مناسب با مجرم، به منظور شناسایی رفتار مجرمان در فضای سایبر به وجود آید.

- پیشنهاد می‌شود از طریق شناسایی شناختارهای جرم‌زا در خصوص مجرمان سایبری، پلیس بتواند دایره مظنونان احتمالی را محدود کرده تا مأموران اجرای قانون بتوانند مرتکب واقعی را شناسایی کنند. استفاده از این فن و ترسیم نیم‌رخ روانی مجرمان، تنها در ارتباط با جرائم پرخطر و آن دسته از بزه‌کارانی که به دشواری شناسایی می‌شوند، منطقی و امکان‌پذیر است. از این‌رو، می‌توان از این فن به منظور شناسایی برخی گونه‌های بزه‌کاران سایبری بهره برد.

- پیشنهاد می‌شود معاونت اجتماعی ناجا با توجه به مراحل فرآیند پی‌جویی جرائم سایبری قبل از وقوع جرم، ارتقای سطح فرهنگ فردی، اجتماعی و سازمانی را در استفاده از فرصت‌های فضای سایبر و آشنایی با تهدیدها و آسیب‌پذیری‌ها با رویکرد تغییر نگرش در افراد و آشنایی آن‌ها با این فضا و تقویت نقش آموزشی و آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی توسط والدین، مؤسسات، سازمان‌ها و نهادهای متولی به منظور کاهش جرم را مورد توجه و تأکید قرار دهد.

- تقویت دستگاه امنیتی، انتظامی و قضایی کشور و ظرفیت‌های اجرای قانون در حوزه جرائم سایبری نیز باید مدنظر باشد و با شناسایی شناختارهای جرم‌زا در مجرمان سایبری، خدمات مشاوره‌ای برای مرتفع کردن مشکلات آن‌ها ارائه شود.

سپاسگزاری

لازم است از تمام عزیزانی که در این پژوهش به محققان کمک کرده‌اند، به خصوص از کارکنان پلیس فتای فاتب که در انجام مصاحبه‌ها همکاری و مساعدت کردند، صمیمانه تشکر و قدردانی کنیم.

منابع

منابع فارسی

- ابراهیم پور، سمیرا و خزایی، کامیان (۱۳۹۱). آسیب‌های نوپدید شبکه‌های اجتماعی در کمین خانواده ایرانی. *نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید*. وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی. قابل بازیابی از:

<https://zaya.io/6gwti>

- ابوالمعالی حسینی، خدیجه (۱۳۹۸). *پژوهش تحلیل روایتی در روان‌شناسی*. تهران: نشر علم. چاپ اول.

- آشوغ، مسعود؛ آقاملایی، تیمور؛ قنبرنژاد، امین و تاجور، عبدالحمید (پاییز ۱۳۹۲). کاربرد نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده برای پیش‌بینی رفتارهای ایمن رانندگی در رانندگان کامیون. *فصلنامه آموزش بهداشت و سلامت ایران*. ۱(۳)، صص ۵-۱۴. قابل بازیابی از:

<https://zaya.io/mopsx>

- جاه‌بین، زهرا؛ مظفری، افسانه؛ هاشم زهی، نوروز و دادگران، سید محمد (۱۳۹۷). عوامل مؤثر بر ارتکاب جرم در فضای مجازی از دیدگاه قضات دادرسی جرائم رایانه‌ای تهران. *فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی*. ۱۳(۵۱)،

<http://noo.rs/IRIZv>

صص ۹-۳۶. قابل بازیابی از:

- جوادزاده، همام‌الدین (۱۳۹۴). کاربرد نظریه رفتار برنامه‌نویسی شده برای پیش‌بینی قصد و رفتار استفاده از راهبردهای سواد سلامت در پرستاران. *نشریه پرستاری ایران*.

<https://zaya.io/rnye>

۲۸(۹۷)، صص ۳۳-۲۳. قابل بازیابی از:

- جیشانکار، کی (۱۳۹۴). جرم‌شناسی فضای مجازی؛ کشف جرائم اینترنتی و رفتار مجرمانه (حمیدرضا ملک محمدی، مترجم). تهران: نشر میزان.
- رضائیان، علی؛ هادی‌زاده مقدم، اکرم؛ رضائیان، علی؛ طبرسا، غلامعلی و رامین مهر، حمید (۱۳۹۳). ارائه مدل مدیریت رفتارهای کاری نابهنجار براساس نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده. فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی. ۲(۷)، صص ۶۵-۸۸. قابل‌بازیابی از: <https://zaya.io/ptie0>
- زبیر، اولریش (۱۳۹۰). جرائم رایانه‌ای (محمدعلی نوری، مصطفی بختیاروند و احمد رحیمی مقدم، مترجمان). تهران: انتشارات گنج دانش. چاپ دوم. قابل‌بازیابی از: <https://rizy.ir/v5epz1>
- کدیور، پروین (۱۳۸۱). روان‌شناسی اخلاق. تهران: انتشارات آگاه.
- کریمی‌ثانی، پرویز؛ رستمی، حسین و حداد فرید، مریم (بهار ۱۳۹۵). مقایسه سبک‌های هویتی، معنای زندگی و تحول اخلاقی در بین افراد مجرم و غیرمجرم. پژوهش‌های نوین روان‌شناختی. ۱۱(۴۱)، صص ۱۱۹-۱۳۲. قابل‌بازیابی از: <https://zaya.io/wzkd9>
- کوره‌پز، حسین محمد؛ میرخلیلی، سید محمود؛ توجهی، عبدالعلی و بهره‌مند، حمید (۱۳۹۳). نیم‌رخ جنایی بزه‌کاران سایبری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق کیفری و جرم‌شناسی. دانشکده حقوق پردیس فارابی دانشگاه تهران.
- نوفرستی، اعظم و اکبری، سعید (تابستان ۱۳۹۲). مقایسه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه در مجرمان جنسی و افراد عادی. فصلنامه دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی. ۱۴(۵۲)، صص ۱۲۰-۱۲۹. قابل‌بازیابی از: <http://noo.rs/SfOhj>

منابع لاتین

- Ajzen, I. (2012). Theory of planned behavior. Handb Theor Soc Psychol, 1, 438. Retrieved from: <https://rizy.ir/1h5eQV>
- Berney, S., Roten, Y, D., Beretta, V., Kramer, U., & Despland, J, N. (2014). Identifying Psychotic Defenses in a Clinical Interview. Journal of Clinical Psychology, 70 (5), 428-439. Retrieved from: <https://rizy.ir/9styTo>

- Bocij, P. (2006). The dark side of the internet: protecting yourself and your family from online criminals. Greenwood. Retrieved from: <https://rizy.ir/2SIe>
- Kirwan, G., Power, A. (2012). Psychology of Cyber crime, Business Science Reference. Retrieved from: <https://rizy.ir/iKbN>
- Lickiewicz, Jakub (2011). Cyber rime Psychology – Proposal of an Offender Psychological Profile. Problems of Forensic Sciences, (87), 239-252. Retrieved from: <https://rizy.ir/6ZzK>
- Middleton, D., Elliott, I. A., Mandeville-Norden, R., & Beech, A. R. (2006). An Investigation into the Application of the Wardand Siegert Pathways Model of Child Sexual Abuse with Internet Offenders, Psychology, Crime & Law, 12. Retrieved from: <https://rizy.ir/TeSXuX>
- Sadeghi Shahrakhti J, Ahi, Q. (2019). Investigation of factor structure, validity and reliability of the Criminogenic Cognitions Scale (CCS) in Students of Birjand University of Medical Sciences. Journah of Birjand University Of Medical Sciences Spring, Volume 26 , Number 1; 83 - 94. Retrieved from: <https://rizy.ir/JDI5e0>
- Schaefer L. (2013). Environmental Corrections: Making Offender Supervision Work [dissertation]. Ohio: The University of Cincinnati. Retrieved from: <https://rizy.ir/jpHh>
- Shinder, D. (2002). Scene of the cyber crime, Computer forensics Handbook, Synergy Press Publication. Retrieved from: <https://rizy.ir/1L67r>
- Siegfried, K. C., Lovely, R. W., & Rogers, M. K. (2008). Self-Reported Online Child Pornography Behaviour: A Psychological Analysis, International Journal of Cyber Criminology, 2. 1. P: 286-297. Retrieved from: <https://rizy.ir/puRn>

